

τά ὅρια τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ ἀπόλυτον. Ἡ φιλοσοφία ἐκτείνεται παρ' αὐτῶν εἰς τὸ σύνολον, ἵνα δημιουργηθῇ κατόπιν θέσις καὶ διὰ τὴν ψυχολογίαν ὡς κυρίως ἐπιστήμην.

Τὰ ἰδεαλιστικά συστήματα διὰ τοῦ Fichte καὶ Schelling δὲν ἔφθασαν εἰς τὸ τέλειον τῆς ἐξελίξεώς των. Ἐκ τῶν σχολῶν τοῦ Fichte καὶ Schelling προήλθον μὲν καὶ ὀπαδοὶ φιλοσοφοῦντες περὶ φύσεως καὶ ψυχολογοῦντες τὴν τελειοτάτην ὕμωσ, μορφὴν τοῦ ἰδεαλισμοῦ παρουσίας. Ὁ Hegel ἢ Ἐγκελός.

β' Ἡ κατὰ τὸν George Wilhelm Friedrich Hegel (1770—1831) ψυχολογία.

Ὁ ἰδεαλισμὸς τοῦ Hegel ἐκτεινόμενος πέραν τῶν ὁρίων καὶ τῶν ἀντιθέσεων τῆς φιλοσοφίας τοῦ Fichte καὶ τοῦ Schelling καὶ ἐμφανίζοντο σαφῶς εἰς τὴν σχέσιν καὶ τὴν σκοπιμότητα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀντὶ τοῦ ἀκαθορίστου ἀπολύτου Ἐγῶ τοῦ Fichte ἢ τῆς ἐνοίας τῆς φύσεως κατὰ τὸν Schelling. παραδέχεται τὸ ἀπόλυτον καὶ αἰώνιον πνεῦμα ὡς βίωσιν τῶν αἰώντων. Πνεῦμα κατὰ τὸν Hegel σημαίνει τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ζωῆς εἰς τὸν κοινωνικὸν καὶ τὸν ἀτομικὸν βίον, διότι ἡ ἱστορία τῶν λαῶν καὶ τοῦ κόσμου δὲν εἶναι παρὰ πρόοδος τις ἀπὸ τοῦ στοιχειώδους καὶ ἀπλοῦ πρὸς τὰς ἀνωτέρας πνευματικὰς ἐκδηλώσεις καὶ σχέσεις, παρουσιάζουσα πνευματικὴν λειτουργίαν καὶ πνευματικὴν ἐξέλιξιν. Ἡ φύσις διὰ τῶν ἀνοργάνων καὶ ὀργανικῶν αὐτῆς ὄντων δὲν εἶναι ἐπίσης παρὰ εἰκὼν πνευματικῆς δράσεως καὶ λειτουργίας, ὅχι μόνον διότι τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα πνευματικῶς καὶ μόνον ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ καὶ διότι πᾶν ἀντικείμενον φυσικὸν καὶ πᾶν φαινόμενον ἢ γεγονός ἐν τῇ φύσει, ἐφ' ὅσον καθ' ἑαυτὸ ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπάρξῃ, προέρχεται ἐξ ἀνωτάτης τινὸς πνευματικῆς λειτουργίας, ἢ ὅποια χαρακτηρίζει τὸ σύνολον, τὸ ὅποιον κινεῖ τὰς μορφὰς καὶ τὰς ἀλληλεπιδράσεις τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων τῆς φύσεως. Ἄλλως τε, κατὰ τὸν Hegel, ἐφ' ὅσον ὡς πραγματικὸν καὶ ἀληθὲς ἀναγνωρίζομεν ὅ,τι διανοητικὸν καὶ πνευματικόν, καὶ ἡ ἀληθὴς πραγματικότης δὲν δύναται, παρὰ νὰ εἶναι πνευματικόν τι. Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ ἡ ἐπιστήμη οὐδὲν ἄλλο ἢμπορεῖ νὰ εἶναι εἰμὴ παρακολούθησις καὶ ἐξακριβώσις τῆς ἀληθοῦς πνευματικῆς ἐκδηλώσεως ἐν τῇ ζωῇ καὶ τῇ φύσει, φαινομενολογία τοῦ πνεύματος καὶ ἱστορία τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ. Τὸ πνεῦμα ἐνώνει πᾶσας τὰς ἀντιθέσεις. Ἐκτός αὐτοῦ ἢ ξένον τι πρὸς αὐτό, ὡς φύσις καὶ ἀνθρώπος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ. Τοῦτο ἀνακαλύπτομεν διὰ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου, ὅταν δηλαδὴ κρι-

νοντες εὐρισκόμεθα πρὸ ἀντιφάσεων καὶ αἴροντες ταύτας ἐνοῦμεν καὶ ὑποβάλλομεν τὰς ἀντιθέσεις ὑπὸ μίαν πνευματικὴν ἔννοιαν. Ἐκ τῆς θέσεως λοιπὸν προκύπτει ἡ ἀντίθεσις καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ πνευματικὴ ἀμφοτέρων σύνθεσις. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ περιεχόμενον πάσης γνώσεως ἀναπτύσσεται εἰς σύστημα καὶ ἡ συνειδήσις ὡς κυρία λειτουργία τοῦ πνεύματος φθάνει λειτουργοῦσα καὶ ἐξελισσομένη εἰς τὴν ἀπόλυτον γνῶσιν καὶ ἀντίληψιν τῆς ἀπολύτου πνευματικῆς ἐπικυριαρχίας.

Ἐν τῇ «Φαινομενολογίᾳ τοῦ πνεύματος» παριστᾶται ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ τῆς συνειδήσεως ὡς βαδίζουσα ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ζωῆς ἀνευ συνειδήσεως πρὸς τὴν αὐτοσυνειδησίαν, ἐκ ταύτης δὲ πρὸς τὴν διανοητικὴν ἀντίληψιν καὶ λειτουργίαν φθάνουσα οὕτως εἰς τὰς ἠθικὰς ἐνσυνειδήτους ἀντιλήψεις, εἰς πεποιθήσεις, πίστιν καὶ θρησκείαν καὶ διὰ τούτων εἰς κατανόησιν τοῦ ἀπολύτου. Κατὰ τὴν σταδιοδρομίαν ταύτην, κατ' ἀρχὰς μὲν τὸ φαινόμενον λαμβάνεται ὡς οὐσία, ἀκολουθῶσα δὲ διὰ μορφώσεως αὐτοσυνειδησίας ἡ οὐσία θεωρεῖται ὡς προκύπτουσα ἐξ ἡμῶν, ἔπειτα ἀποδίδεται εἰς σχέσεις γενικὰς τῶν ὄντων καὶ τῆς ζωῆς. Κατόπιν δημιουργοῦνται πεποιθήσεις ὀρισμέναι καὶ τέλος ἡ ἔννοια τοῦ ἀπολύτου, ὅπου τὸ ἐν ἡμῖν λειτουργοῦν πνεῦμα ἀναγνωρίζει ἑαυτό. Ὅπως δ' εἰς τὸν ἀτομικὸν βίον, οὕτω καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν καὶ εἰς τὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος τὸ αὐτὸ συμβαίνει. Ἐξ ἀπλῆς καὶ μηχανικῆς τινὸς ζωῆς προκύπτει ἡ ἔρευνα καὶ γνῶσις, ἡ διανοητικὴ ἐπεξεργασία τοῦ παρελθόντος (ἱστορία) καὶ ἡ ἀπόλυτος ἰδέα περὶ ὄρων ζωῆς καὶ πνευματικῆς ἀποκαλύψεως εἰς τὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν φύσιν. Καὶ ἡ ἀνθρωπότης σύμπασα ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸ φαινόμενον, τὸ ὅποιον λαμβάνει κατ' ἀρχὰς ὡς πραγματικὸν καὶ βαθμηδὸν ἐκτιμῶσα τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς ἑαυτὴν καὶ πρὸς τὴν φύσιν ἐξάγει ἀξίας καὶ ὄρους, οὓς διανοητικῶς πάλιν ἐπεξεργαζομένη ἐνοποιεῖ εἰς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα. Τοῦτο θέλει νὰ ἀποδείξῃ ὁ Hegel διὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας του, διὰ τῆς ὁποίας παρακολουθεῖ τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν γεγονότων καὶ τῶν ὄρων τῆς ζωῆς, ἐμβαθύνει εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ προσπαθῶν νὰ παραστήσῃ τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνέργειαν καὶ ἐκδήλωσιν τοῦ ἀπολύτου πνεύματος συγγράφει ψυχολογίαν τῆς ἀνθρωπότητος ὑπερβάλλουσαν τὰ φιλοσοφικὰ συμπεράσματα ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ Vico, τοῦ Ibn Kaldun κ. ἄ. Ἐφ' ὅσων δὲ ἐκ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος παράγει τὸ πᾶν καὶ τὸν ἀτομικὸν βίον ἀναγνωρίζων εἰς τὰ ἀντικείμενα καὶ τὸ ἄτομα τῶν ἀνθρώπων ἐκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς λειτουργίας, ἐξάρτησιν καὶ τάσεις πρὸς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ παρὰ τῶν συγχερόνων καὶ προηγουμένων του φι-

λοσόφων καὶ ψυχολόγων ψυχολογία κατεδικαίετο καὶ παρ' αὐτοῦ. Τὴν παρατηρητικὴν ταύτην ψυχολογίαν ὡς χαρακτηριστολογία τοῦ ἀτόμου ἢ ψυχογενώσαν θεωρεῖ ὡς ἄνευ σημασίας καὶ ἡσυχότεραν ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἱστορίαν ἐντόμων καὶ πρωτόζωων, διότι ἡ φυσικὴ ἱστορία δικαιούται ἐπὶ τέλους ἄνευ ἄλλης διατυπώσεως νὰ ἔχη ὡς ἀντικείμενον τὰ ἐντομα καὶ πρωτόζωα, ἐφ' ὅσον περιορίζεται εἰς τὴν τυχαίαν καὶ μονομερῆ αὐτῶν ἔκφρασιν. Ἡ ψυχολογία ὅμως, κατὰ τὸν Hegel δὲν δικαιούται νὰ περιορίζεται εἰς τὸν ἀτομικὸν βίον, διότι ἡ ἐνσυνείδητος ἀτομικότης μετὰ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἀνήκει εἰς τὸ γενικὸν καὶ ἀπόλυτον πνεῦμα. Ἐπιστήμη δὲ λαμβάνουσα τὴν τοιαύτην ἐκδήλωσιν τοῦ πνεύματος καὶ τὸ φαινόμενον ὡς οὐσίαν, δὲν δύναται σοβαρῶς νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν. Διὰ τὸν λόγον λοιπὸν αὐτόν, κατὰ τὸν Hegel, ἡ παρατηρητικὴ καὶ ἡ περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀτόμου, γνῶσις παραμένει καὶ θὰ παραμένῃ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἀπλοῦ ἰσχυρισμοῦ, τῆς ἀπλῆς ὑποθέσεως, χωρὶς νὰ γίνῃ ποτὲ ἐπιστήμη ὁρισμένου, συστηματικοῦ καὶ πλήρους περιεχομένου! Ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς γενικωτέρας σχέσεις τείνουσα ἐμπειρικὴ ψυχολογία, ἐφ' ὅσον ἐμπειρικῶς λαμβάνει, διακρίνει καὶ περιγράφει τὸ δεδομένον, παραγνωρίζει τὴν βαθύτεραν σημασίαν καὶ ἐννοιαν τοῦ νοῦς ἢ πνεύματος, διότι εὐρίσκουσα πλῆθος πραγματικῶν συμβεβηκότων, ἅτινα δὲν δύναται διὰ τῶν μέσων καὶ μεθόδων τῆς νὰ συσχετίσῃ πρὸς ἄλληλα, περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἀποθιασιάζῃ «πῶς εἰς τὸ πνεῦμα, ὅπως εἰς σάκκον, τόσον πολλά, διάφορα καὶ ἕτερογενῆ, τυχαίως πρὸς ἄλληλα συναντώμενα ἀντικείμενα συγκεντροῦνται καὶ συνυπάρχουσιν καὶ μάλιστα ἐφ' ὅσον ὄχι ὡς νεκρὰ ἀντικείμενα, ἀλλ' ὡς ἀνῆσυχαι κινήσεις καὶ λειτουργίαι ἐμφανίζονται». Ὁ ὅρος τῶν συνδέσεων θεωρεῖται παρὰ τοῦ Hegel τρόπος τῆς συσχετίσεως, οὐδέποτε ὅμως αἱ συνθέσεις αὗται ἐπιτρέπεται νὰ ληφθῶσιν ὡς νόμοι ὑπὸ ὁρισμένον τρόπον καὶ ὑπολογισμὸν μαθηματικὸν ἐπικρατοῦντες, διότι πρῶτον τι τοιοῦτον δὲν συμβαίνει εἰς τὰς ὑποτιθεμένας ταύτας συνδέσεις. Ἐφ' ὅσον δὲ διὰ τῆς ἐννοίας τῶν συνδέσεων, ἡ ὁποία ἀβασανίστως καὶ ὑπὸ μορφήν νόμου μεταφέρεται εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, δὲν γίνεται διάκρισις ἂν πρόκειται περὶ εἰκονικῆς τινὸς ἐκφράσεως ἢ ἀποδόσεως διανοητικῆς κατηγορίας, ἢ περὶ νόμων τοῦ ψυχροῦ βίου καὶ τῆς συνειδήσεως ἀντλήσις εἶναι τι τὸ ἀυθαίρετον καὶ θαύτο ἄνευ ἐπιστημονικῆς σημασίας. Ὅπως ἡ θεωρία περὶ συνδέσεων, αὐτὴ καὶ ἡ σὺν τῷ χρόνῳ περὶ διαφόρων ψυχικῶν δυνάμεων σχηματισθεῖσα τοιαύτη, ἀκόμη ὀλιγώτερον δύναται νὰ διακριθῆσιν περὶ τῆς προελεύσεως,

τρόπου ἐκδηλώσεως, οὐσίας, ιδιότητος καὶ σχέσεως πρὸς ἀλλήλας τῶν δυνάμεων τούτων. Ὁ Hegel ἐρευνῶν τὰς κατωτάτας καὶ στοιχειωδεστάτας ἐκφράσεις τοῦ ψυχικοῦ βίου, εὐρίσκει ἐν αὐταῖς τὰς ἀντιφάσεις πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ οὕτω παραμερίζων ταύτας ἀναβιβάζει τὴν συνείδησιν εἰς τὸ ἀνώτατον εἶδος πνευματικῆς ἐκδηλώσεως, καθ' ἣν λαμβάνει χώραν διάταξις τῶν ἐπιδράσεων καὶ ἐντυπώσεων κατ' ἀξίαν ἀπὸ τοῦ κατωτάτου καὶ ἐπουσιώδους μέχρι τοῦ ἀνωτάτου καὶ οὐσιωδεστάτου πνευματικοῦ φαινομένου. Ἡ σχηματιζομένη ἐν ἡμῖν πείρα παρουσιάζει τοιαύτην τινὰ ἀναγκαίαν καὶ κατ' ἀξίαν διάταξιν τῶν ἐπιδράσεων τῶν προσερχομένων ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργείας. Τοῦτο, διότι πᾶν φαινόμενον εἰς τὰς σειρὰς τῆς ἐμπειρίας καταλαμβάνει ὠρισμένην θέσιν ἀναλόγως ἐκτιμήσεως τῆς σπουδαιότητός του διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ πρὸς ὃν γίνεται ἡ διάταξις αὕτη. Τὰ ψυχικὰ λοιπὸν φαινόμενα ἀπὸ τοῦ κατωτάτου μέχρι τοῦ ἀνωτάτου εἶναι διατεταγμένα κατὰ σειρὰς καὶ βαθμιαίως ἀναλόγως τῆς σημασίας των διὰ τὴν βαθμιαίαν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ. Τὴν τοιαύτην δὲ διάταξιν ὀνομάζει ὁ Hegel ἀνάγκη ἐσωτερικήν. Ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη τῆς συνειδήσεως κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ εἶναι διαλεκτικὴ ἥτοι δι' εὐρέσεως καὶ ἀρσεως τῶν ὑφισταμένων ἀντιφάσεων τείνουσα πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἀντὶ πλήθους αἰσθημάτων καὶ παραστάσεων ἢ ψυχικῶν δυνάμεων πρέπει νὰ ληφθῆ ἡ ἀναγκαία αὕτη ἐσωτερικὴ διάταξις ὡς βάσις, διότι ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου δὲν προκύπτει ἄλλο τι, εἰμὴ ἡ διὰ τοιαύτης ἐσωτερικῆς διατάξεως τάσις πρὸς ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῶν φυσικῶν περιορισμῶν καὶ πρὸς πλήρη πνευματικὴν ἐλευθερίαν. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη ἐνέργεια καὶ διάταξις ὡς φαινόμενον λειτουργίας τῆς συνειδήσεως, ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Hegel, φάσιν τῆς ἀπολύτου πνευματικῆς κινήσεως ἀνεξαρτήτου, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ θεωρία περὶ «ὑποκειμενικοῦ πνεύματος» ἀνήκει κατ' αὐτὸν εἰς ὠρισμένην τάξιν κατὰ τὴν παραστασιν τῆς συνολικῆς κινήσεως καὶ λειτουργίας. Πρόκειται περὶ τάσεως τοῦ πνεύματος πρὸς ἐλευθερίαν, πρὸς ἀνέυρεσιν καὶ αὐτογνωσίαν ἑαυτοῦ δι' ἀδιακόπου ἀρσεως τῶν προκειμένων περιορισμῶν, δι' ἐσωτερικῆς συσχετίσεως καὶ διατάξεως, ἣν πρὸ παντὸς ὀφείλομεν νὰ κατανοήσωμεν. Τὰ λοιπὰ φαινόμενα ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρουσι τὸν Hegel διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἀσχολεῖται εἰς τὴν περιγραφὴν ἢ εἰς ἄλλου εἶδους ἐρευναν αὐτῶν. Περὶ τῶν ψυχολογικῶν προβλημάτων πραγματεύεται ὁ Hegel εἰς τρία συγγράμματα αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν του ἐρευνᾷ τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα ἐν σχέσει πρὸς τὸ σῶμα, ἢ τὸ πνεῦμα ὡς ψυχὴν. Κατ' αὐτὴν, ἐφ' ὅσον

τὸ πνεῦμα εὐρίσκεται εἰς τὸ σῶμα ὑπόκειται εἰς περιορισμούς ἐκ γενε-
 τῆς δεδομένους, οὓς δὲν δύναται νὰ ὑπερβῆ. Τοιοῦτοι περιορισμοὶ εἶ-
 ναι αἱ διαφοραὶ φυλῶν καὶ ἐθνῶν, κράσεων, ἡλικιῶν, ὕπνου καὶ ἐγρη-
 γόρσεως κλπ. Λαμβάνοντες δὲ πείραν τῶν περιορισμῶν τούτων καὶ ἰδίως
 ἐκ τῶν ὄνειρων τῆς τηλεπαθειας φυσιογνωμικῶς πνευματικῶν νόσων
 καὶ ἀνωμαλιῶν, θεωροῦμεν αὐτοὺς, (ἀκριβῶς διότι τὸ πνεῦμα δεσμεύε-
 ται παρ' αὐτῶν) πολύπλοκα καὶ δυσεπίλυτα προβλήματα, ἅτινα ἡ ψυ-
 χολογία εὐχαρίστως ἀντικαθέρχεται. Ἄλλ' ἡ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία ἐχώ-
 ρει καὶ πρὸς αὐτὰ καὶ διέβλεπεν εἰς τὴν συνολικὴν κυρίως πνευματικὴν
 ἐνέργειαν τὴν αἰτίαν αὐτῶν, ὅπως καὶ παντὸς ἄλλου πνευματικοῦ φαι-
 νομένου ἐν τῷ ἀτομικῷ βίῳ. Τὸ ἀνθρώπινον ἄτομον ὑφίσταται πάν-
 τοτε ἐπίδρασιν τῆς συνολικῆς πνευματικῆς κινήσεως καὶ ζωῆς, εἶναι
 ἀπλῆ φάσις καὶ ἐκδήλωσις τῆς ἀπείρου πνευματικῆς ἐνεργείας ὑπὸ πε-
 ριορισμένην μορφήν, δι' ἧς συναισθάνεται τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ἀπείρου
 καὶ τὰς ἐκφάνσεις τοῦ πνεύματος. Μόνη ἡ ἐλευθερία ἢ ἡ ἀπελευθέρω-
 σις ἀπὸ τῶν περιορισμῶν αὐτῶν φέρει πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς τὴν
 σαρηνειαν, πρὸς τὸ γενικὸν πνεῦμα ἔξ οὗ πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα
 προέρχονται. Καὶ αὐτὰ τὰ ἀπλᾶ αἰσθήματα ἢ αἱ ἀντιλήψεις δὲν εἶναι
 κατὰ τὸν Hegel, εἰμὴ στοιχειώδεις κρίσεις καὶ συλλογισμοί, ἦτοι διά-
 ταξις κατ' ἀξίαν, δι' ἐσωτερικῆς ἐκσυνειδήτου ἐνεργείας. Ἡ χωρικὴ σχέ-
 σις καὶ τὸ χρῶμα ὡς αἰσθήματα καὶ παραστάσεις προέρχονται, κατὰ
 τὴν σχολὴν τοῦ Hegel, ἔξ ἐσωτερικῆς ἐπεξεργασίας καὶ συνδέσεως τῶν
 γραμμικῶν σχημάτων καὶ τῶν ἀποχρώσεων, ἦτοι διὰ διακρίσεως ἀντι-
 θέσεων καὶ διαφορῶν ἢ ὁμοιοτήτων. Αὐτὸ ταῦτα συμβαίνει καὶ κατὰ
 τὰς παραστάσεις τὰς προερχομένας ἐκ χρονικῆς ἢ διαδοχικῆς συνδέσεως
 καὶ διατάξεως καταστάσεων καὶ φαινομένων. «Τὸ πνεῦμα ἀποτελεῖ ἰδε-
 ῶδη χωρὸν περιλαμβάνοντα ἀπειρα περιεχόμενα, χωρὶς ὅμως ταῦτα νὰ
 καθορίζωσι τὴν θέσιν των». Ἡ διάταξις αὐτῶν γίνεται παρὰ τοῦ πνεύ-
 ματος καὶ δι' αὐτοῦ κρατοῦνται συνεχῆς σειρὰ ἐπιδράσεων καὶ αἰσθη-
 μάτων, ἅτινα πρὸ πολλοῦ ἐξέλιπον.

Εἰς τὴν «Φαινομενολογίαν» λαμβάνεται τὸ πνεῦμα ὄχι ἐν
 σχέσει πρὸς τὸ σῶμα, ἀλλὰ καθ' ἑαυτὸ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἰδιότρο-
 πον αὐτοῦ λειτουργίαν. Αὕτη παρουσιάζει τὴν προσοχὴν, τὴν ὁλικὴν
 συνείδησιν, τὴν διανόησιν, αὐτοσυνειδησίαν καὶ τὸν γόν ὡς φαινό-
 μενα. Συνείδησις καὶ αὐτοσυνειδησία εἶναι ἡ ἰδιότροπος λειτουργία,
 δι' ἧς τὸ πνεῦμα διακρίνεται τῶν ἄλλων ὅσα δὲν ἔχουσιν αὐτοσυνειδη-
 σίαν καὶ ἔννοιαν τοῦ Ἐγὼ αὐτῶν ἢ τῆς ἀτομικότητός των. Ἡ συνεί-
 δησις ὡς λειτουργία πνευματικὴ φανερῶνει πῶς τὸ πνεῦμα διακρίνει

τὰ ἀντικείμενα ἀπ' ἀλλήλων εἰς κατ' ἰδίαν καὶ χωριστά, πῶς εὐρίσκει τὰς κοινὰς αὐτῶν σχέσεις καὶ τὰς ὁμοίως ἐπικρατούσας γενικὰς αὐτῶν ἐκδηλώσεις, πῶς ὑποβάλλει ταῦτα εἰς ὄρισμένους κανόνες, νόμους καὶ δυνάμεις, πῶς τέλος ἔρχεται εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι διὰ πάντων τούτων ἑαυτὸ παριστᾷ καὶ ἐκδηλώνει. Ἡ τοιαύτη λειτουργία τῆς συνειδήσεως συντελεῖ εἰς τὸ νὰ ἐπέλθῃ ἐνότης, εἰς τὴν ὁποίαν φαίνονται ὅχι τόσον οἱ διάφοροι τρόποι τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας, ὅσον ἡ πνευματικὴ λειτουργία καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτῆς ἐξέλιξιν. Τούτου δ' ἕνεκα ἡ περὶ ψυχικῆς οὐσίας θεωρία εἶναι παρεξήγησις τοῦ εἶδους, τοῦ τρόπου καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς πνευματικῆς ταύτης ἐνότητος. Ἐπίσης καὶ ἡ διάκρισις παραστάσεως καὶ βουλήσεως προκύπτει ἐκ παρεξηγήσεως τῆς διὰ τῆς πνευματικῆς λειτουργίας συντελουμένης ἐξελίξεως, διότι ὁ τρόπος καὶ τὸ εἶδος τῆς ἐκδηλώσεως ἀπλῶς λαμβάνεται ὡς βάσις. Παράστασις καὶ βούλησις εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό, διότι κατὰ τὴν ἐλευθέραν πνευματικὴν ἐνέργειαν, τόσον αἱ παραστάσεις ἐνέχουσι τὸν χαρακτήρα τάσεως καὶ βουλήσεως, ὅσον καὶ ἡ βούλησις στηρίζεται εἰς παραστάσεις. Ἐχω παράστασιν ὅχι ὅταν ἀδρανῶ, ἀλλ' ὅταν ἐνεργῶ. Ἐνεργῶ ὅμως πνευματικῶς διότι βούλομαι καὶ βούλομαι ἐπὶ τῇ βάσει παραστάσεων.

Εἰς τὸ τρίτον μέρος τῆς «Φαινομενολογίας» γίνεται λόγος περὶ τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας. Ἐνταῦθα τὸ πνεῦμα ἀποτελεῖ ἀντικείμενον ἐρεῦνης ἐφ' ὅσον τοῦτο θεωρητικῶς μὲν ὡς διανόησις, πρακτικῶς δ' ὡς βούλησις καὶ ἐλευθέρως ὡς ἠθικότης, ἐμφανίζεται. Διὰ τῆς πράξεως καὶ ἐνεργείας ἐν τῇ ζωῇ προκύπτει διανοητικὴ λειτουργία καὶ γνῶσις, ὅτι ἐν τῷ σύμπαντι πραγματοποιεῖται λογικὸς τις σκοπός. Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ ἔννοια ἐλευθερίας ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν πράξεων καὶ ἡ προσαρμογὴ ἢ συμπεριφορὰ, ἡ ἀντίληψις δηλαδή περὶ τῶν ἠθικῶν σχέσεων. Αὗται συγκροτοῦσι τὴν βούλησιν ὡς τάσιν πρὸς τὸ διανοητικῶς καὶ λογικῶς ὀρθόν, πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἣν ἐπιδιώκει ἡ θεωρία καὶ γνῶσις διὰ τῶν ἐποπειῶν, παραστάσεων, μνήμης, φαντασίας κλπ. Οὕτω διὰ τῆς θεωρίας αἴρονται βαθμηδὸν οἱ περιορισμοί, διακρίνεται τὸ φαινόμενον τοῦ πραγματικοῦ καὶ σχηματίζονται βαθμίδες ἀντιλήψεων φέρουσαι εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἀπολύτου πνευματικῆς ἐνεργείας, ἀπὸ θέσεων εἰς ἀντιθέσεις, συνθέσεις καὶ οὕτω καθεξῆς χωροῦσαι. Ἡ ζωὴ διὰ τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας φέρει εἰς γνῶσιν καὶ εἰς ἀντιλήψεις καὶ διὰ τούτων εἰς τὴν ἀπόλυτον ἰδέαν.

γ'. Αἱ θεωρίαι τοῦ Schleiermacher καὶ τοῦ A. Schopenhauer.

Ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου προήλθον καὶ αἱ περὶ ἀπολύτου θεωρίαι τοῦ Schleiermacher καὶ τοῦ Schopenhauer. Ἄλλ' ἐκ τούτων,

ὁ μὲν πρῶτος λαμβάνει τὸ συναίσθημα ὡς κύριον καὶ ἀπόλυτον, ὁ δὲ δεύτερος τὴν βούλησιν. Κατὰ τὸν Schlegelmacher (1768—1834) τὸ σύνολον τῶν ὄντων καὶ υπάρξεων ἀποτελεῖ τὸν κόσμον, τὴν ἐνότητα δὲ τοῦ κοσμικοῦ συνόλου ἡ θεότης, περὶ τῆς ὁποίας μόνον ἀρνητικὰς ἢ εἰκονικὰς καὶ ἀνθρωπομορφικὰς ἀντιλήψεις ἔχομεν. Πράγματι ὁμοῦς ἡ θεότης ἴσταται ὑπεράνω καὶ ὡς αἰτία τῶν ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινουσῶν ἀλληλεπιδράσεων, κατὰ τὰς ὁποίας πᾶν μέρος συνδέεται πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη ἀναποσπᾶστως. Ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως ἐν τῷ κόσμῳ προκύπτει ἐνέργεια καὶ πάθος, συγκυριάζοντα διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἀλληλεπιδράσει. Εἰς τὴν ἐνεργειαν ἡμῶν συνδυάζεται τὸ συναίσθημα τῆς ἐλευθερίας, ἐνῶ ἐκ τοῦ πάθους προκύπτει, τὸ συναίσθημα τῆς ἐξαρτήσεως. Τοῦτο πάλιν ὑπὸ ἀπόλυτον μορφήν προκύπτει, ἐφ' ὅσον ἔχομεν συναίσθησιν τῆς ἐφ' ἡμῶν ἐπίδρασεως καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀπείρου ὡς ἐνότητος τοῦ κοσμικοῦ συνόλου. Ἐκ τοῦ συναισθήματος τούτου τῆς ἀπολύτου ἡμῶν ἐκ τοῦ συνόλου ἐξαρτήσεως προκύπτει ἡ θρησκεία καὶ μετὰ ταύτης ἡ ἔρευνα τοῦ ἀπολύτου καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις, ὡς ἐνέργεια ἡμῶν πρὸς καθορισμὸν τῶν ὄρων καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀπολύτου ἐξαρτήσεως. Ἡ ἐν τῷ συνόλῳ διακρινομένη ἀπόλυτος ἐνέργεια καὶ ἐλάχιστη ἐξάρτησις ἀποτελεῖ τὰ γνωρίσματα τοῦ ἀπολύτου καὶ ἀπείρου, ὅσον δὲ κατερχόμεθα πρὸς τὰ ἀντικείμενα καθ' ἑαυτὰ, τόσον εὗρισκομεν τὸν βαθμὸν τῆς ἐνεργείας μικρότερον καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ἐξαρτήσεως μέγιστον. Ἐν τῷ ἐνσυνειδήτῳ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει ἐπίσης βαθμὸς ἐνεργείας καὶ ἐξαρτήσεως, ὁ ὁποῖος ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀντικείμενα τῆς φύσεως καὶ πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀπολύτου κρατεῖ μέσην τινὰ θέσιν. Ὁ ἀνθρώπος ὡς ἐνσυνειδήτος τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας καὶ τῆς ἐξαρτήσεώς του ἐμφορεῖται ἀπὸ συναίσθημα ἐκτιμῆσεως τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐκ τοῦ συνόλου ἀπολύτου ἐξαρτήσεώς του. Ἐκ τοῦ συναισθήματος δὲ τούτου πηγάζουσιν αἱ τάσεις πρὸς ἔρευναν καὶ γνῶσιν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πραγματικότητος. Ἡ ἐκ τῶν τούτων τάσεων πηγάζουσα πάλιν ἀτομικὴ ἐλευθερία καὶ ἐνέργεια ἐκδηλουμένη διὰ τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθητηρίων καὶ τοῦ σώματος, προκαλεῖ τὴν λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως καὶ διὰ ταύτης τὰς ἀντιλήψεις περὶ τῆς οὐσίας καὶ υπάρξεως τῶν ἀντικειμένων, φαινομένων καὶ καταστάσεων. Συνίσταται δ' ἡ οὐσία αὕτη καὶ ὑπαρξίς τῶν ἀντικειμένων, φαινομένων καὶ καταστάσεων ἐκ τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ καθορισμοῦ τῶν χωρικῶν, χρονικῶν καὶ αἰτιωδῶν (kausal) σχέσεων τῶν ἐπιδράσεων, ἐνεργειῶν καὶ ἐξαρτήσεων, τῶν εἴτε ἐκτὸς ἡμῶν, εἴτε ἐν ἡμῖν συμβαινουσῶν. Ἐκ τοῦ γενικοῦ συναισθήματος καὶ τῶν ἐκ τούτου τάσεων καὶ ἐνεργειῶν ἔχομεν ἐντυπώσεις καὶ

σχηματίζομεν ἔμπειριαν εἴτε περὶ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν, εἴτε περὶ τῶν ἐν ἡμῖν συμβαινόντων. Ἐὐ περιεχόμενον τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἔμπειρίας ἐπεξεργάζεται ἡ διανόησις, ἢ ἡ διὰ τῆς ὀργανικῆς λειτουργίας προκαλουμένη διανοητικὴ λειτουργία, ἡ ὁποία καὶ παρὰ τοῦ Schleiermacher, ὡς καὶ παρὰ τοῦ Καντίου, λαμβάνεται ὡς αὐτόματος καὶ αὐτενεργική. Ἡ διανόησις διὰ λογικῆς ἢ σκοπίμου ἐπεξεργασίας τῆς πείρας ἡμῶν καὶ τῶν ἐντιπώσεων καθορίζει τὰς πράξεις, τὰς βουλήσεις ἡμῶν καὶ τὰς ἐπιθυμίας ἢ τάσεις καὶ φέρει εἰς συνείδησιν τοῦ βαθμοῦ, τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ τῆς ἐνεργείας ἡμῶν καὶ τῆς ἐκ τοῦ συνόλου ἐξαρτήσεως. Αἱ ἀφηρημένοι ἔννοιαι περὶ αὐτοσυνειδήτου ἐγώ, ἢ φύσεως, ἢ πνεύματος τῆς διαλεκτικῆς τῶν ἄλλων ἰδεαλιστῶν φιλοσόφων, λαμβάνουσι συγκεκριμένην μορφήν διὰ τῆς περὶ τοῦ συναισθήματος τῆς ἐξαρτήσεως καὶ ἐνεργείας, θεωρίας τοῦ Schleiermacher μεταφέροντος ἐπ' αὐτῆς τὸ πεδίον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης εἰς τὴν συνείδησιν, ὅπου ἐκδηλοῦται τὸ συναισθημα τοῦτο, καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὅπου κυριαρχεῖ αὐτὸ διὰ τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων καὶ τῆς λατρείας. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸν Schleiermacher, τὸ συναισθημα ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη δύναμιν, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ ζωὴ.

Ἡ ἔννοια ὅμως τῆς ἐπιδράσεως, ἐνεργείας καὶ ἐξαρτήσεως, ἢ ἐκδηλουμένη διὰ τοῦ συναισθήματος, δὲν ἤργησε νὰ ἀποδοθῆ καὶ εἰς τὴν βούλησιν, ἐφ' ὅσον μάλιστα διανόησις, συναισθημα καὶ βούλησις καθ' ἑαυτὰ μὲν ἀποτελοῦσιν ἓν καὶ τὸ αὐτό, διακρίνονται ὅμως ἀπ' ἀλλήλων ἕνεκα τοῦ διαφόρου τρόπου τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ βίου ἡμῶν καὶ τῶν κατευθύνσεων ἃς τηρεῖ ἡ πνευματικὴ ἡμῶν ζωὴ.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Arthur Schopenhauer (1788—1860) λαμβάνει τὴν βούλησιν ὡς τὰς γενικὴν πρὸς ἐνέργειαν καὶ βάσιν ἀλληλεξαρτήσεως, καὶ ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀπολύτου καὶ τοῦ ἀνεξαρτήτου ἡμῶν ὄντος (Ding an sich). Ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ αὐτοῦ βίου καὶ τῆς δι' ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως διαπλασθείσης πραγματικῆς αὐτοῦ φυσιογνωμίας, προκύπτει ἡ πεποίθησις, ὅτι ἡ βούλησις ἀποτελεῖ τὸ κύριον τοῦ ἀνθρώπου γνῶρισμα καὶ τὴν ὁδὸν «πρὸς γνῶσιν τῆς ἐσωτερικῆς σχέσεως ὅλης τῆς φύσεως». Ἡ βούλησις δὲν ἐνυπάρχει μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὰ ζῶα. «Καὶ ἡ δύναμις ἢ ἐκδηλουμένη εἰς τὴν αὔξησιν καὶ τροφήν τῶν φυτῶν, καὶ ἡ δύναμις ἢ συντείνουσα εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν κρυστάλλων, ἢ ἡ στρέφουσα τὸν μαγνήτην πρὸς τὸν βόρειον πόλον, ἢ συντελοῦσα εἰς ἔνωσιν καὶ χωρισμὸν τῶν μετάλλων, ἢ βαρύτης τέλος ἢ ὁποία χαρακτηρίζεται γενικῶς τὴν ὕλην καὶ συντείνει εἰς τὴν ἔξιν καὶ ἀπώθησιν ἐν τῷ ἡλιακῷ συστήματι, καί-

τοι φαινομενικῶς διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων, κατ' οὐσίαν ὅμως εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, ἦτοι βούλησις (Die Welt als Wille und Vorstellung). Ὡστε ἡ βούλησις κατὰ τὸν Schopenhauer, εἶναι ἡ προκαλοῦσα τὴν ἐνέργειαν καὶ ἐπίδρασιν ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ ζωῇ, ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ προκαλοῦσα τὴν αὐτοσυνειδησίαν διὰ καταλλήλου χρησιμοποίησεως τοῦ ἐγκεφάλου ὡς ὄργάνου τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀπόλυτος βούλησις ἐξαντικειμενικεύεται ἐν τῇ συνειδήσει ὡς παραστάσις ἢ ἰδέα: καὶ ὡς τάσις συγχρόνως, καθεστῶσα οὕτω δυνατὴν τὴν πνευματικὴν ζωὴν καὶ προκαλοῦσα τὸν σχηματισμὸν ἀντιλήψεων περὶ κόσμου καὶ ζωῆς. Αἱ ἐννοιαὶ τοῦ χώρου καὶ χρόνου εἶναι συμπτωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς ἐνεργείας τῆς ἀπολύτου βουλήσεως δι' ἡμῶν καὶ ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν ἐξατομικεύσεως τῶν ὄντων (principium individuationis). Διὰ τούτων σχηματίζονται αἱ ἰδέαι ὡς τρόποι καὶ συγχρόνως ὡς βαθμοὶ ἐξαντικειμενικεύσεως τῆς βουλήσεως, τῆς ἀπολύτως καὶ γενικῶς ἐν τῷ σύμπαντι ἐπικρατούσης. Διὰ τοῦτο δ' ὁ κόσμος ἢ τὸ σύμπαν ἀποτελεῖ τὴν παρίστασίν μου, ἧς συνειδήσιν λαμβάνω διὰ τῆς ἐμβλαθύνσεως καὶ τῆς φιλοσοφικῆς παρατηρήσεως. Ἡ διαίκρισις ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου ἀποτελεῖ τύπον καὶ μορφήν, ὑφ' ἣν καὶ μόνην οἰασθήσεται φύσεως παρίστασις εἶναι δυνατὴ. Πᾶν ὅ,τι ἀποτελεῖ ἀντικείμενον γνώσεως, σύμπας ὁ κόσμος, ἀποτελεῖ ἀντικείμενον μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἐποπτεῖν τοῦ ἐποπτεύοντος, παρίστασιν τοῦ παριστάοντος ὑποκειμένου. Ἡ ἕκταξις τῶν ἀντικειμένων δι' ἐξατομικεύσεως αὐτῶν δυνάμει τῶν χωρικῶν καὶ τῶν χρονικῶν σχέσεων καὶ καταστάσεων προκαλεῖ τὸν σχηματισμὸν παραστάσεων ἐν σχέσει πρὸς ἀλλήλας διατελουσῶν. Ἐἰς τὰς σχέσεις δὲ ταύτας δυνάμεθα νὰ ἐμβλαθύνωμεν διὰ τοῦ λογικοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, ὅποτε συνδέομεν τὰς παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὸν Schopenhauer, διαιροῦνται εἰς τέσσαρας τάξεις: 1) Ἐἰς ἐποπτείας πλήρεις καὶ ἐμπειρίαν. Αὗται σχηματίζονται ἐξ ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων τῶν σχέσεων τοῦ χώρου καὶ δι' ἐπεξεργασίας αὐτῶν παρὰ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως (συνειδήσεως) καὶ συνδέονται κατὰ χρονικὰς σειρὰς καὶ αἰτιώδεις σχέσεις. Ἐνταῦθα ὁ ἀποχρῶν λόγος ἐμφανίζεται ὡς σχέσις αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος, ἐπιδράσεως καὶ ἀντιδράσεως, γενέσεως καὶ τέλους (Principium rationis sufficientis fiendi). Μορφαὶ τῆς αἰτιότητος εἶναι: α) αἰτία ὑπὸ τὴν περιορισμένην ἐννοίαν αὐτῆς β) ἐπίδρασις καὶ γ) ἐλατήριο. Συμφώνως πρὸς ὡρισμένα ἐλατήρια διὰ τῆς γνώσεως συμβαίνουν αἱ πράξεις. 2) Ἐἰς ἀνηρημένας παραστάσεις ἢ ἐννοίας ἀποτελούσας τὴν βάσιν πάσης γνώσεως καὶ ἀληθείας. (Principium rationis sufficientis cognoscendi). Ἡ ἀλήθεια

κατὰ Schopenhauer εἶναι ἡ λογικὴ (τυπικῶς δορθῆ), ἡ ὕλικὴ καὶ ἐμπειρικὴ ἐξ ἐποπτείας, ἡ ὑπεραισθητικὴ καὶ ὑπερτυπικὴ (transcendentale) ἐξαρτωμένη ἐκ συλλογισμῶν καὶ γνωρισμάτων δι' ἀφαιρέσεως, ἡ μεταλογικὴ ἐπὶ τῇ βάσει ταυτότητος, ἀντιφάσεως, μέσου ἢ τρίτου ἀποκλείσεως καὶ ἀποχωρῶντος λόγου ὡς ἀξιωμάτων τῆς διανοήσεως. 3) Εἰς σαφείς καὶ πλήρεις παραστάσεις καὶ ἐποπτείας τῶν μορφῶν καὶ τύπων τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, ἦτοι τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, συγχρονισμοῦ, τόπου, θέσεως, διαδοχῆς καὶ ἀκολουθίας. (Principium rationis sufficientis essendi). Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην πρόκειται περὶ συγκροτήσεως καὶ ἀλληλοπροσδιορισμοῦ τῶν ἐννοιῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, ὅπου πᾶν ἐπόμενον καθορίζεται ὑπὸ προηγουμένου καὶ σχετίζεται ἢ συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς αὐτὸ (ἀριθμὸς) ὡς πρὸς αἰτίαν. Ἐπίσης καὶ ὁ χώρος καθορίζεται ὑπὸ τῶν παραλλήλων μορφῶν καὶ σχημάτων ἢ ὄγκων. 4) Εἰς παραστάσεις τοῦ ἀμέσου ἀντικειμένου τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, τοῦ βουλευομένου ὑποκειμένου, ὅπερ διὰ τὸ γνήσιον ὑποκείμενον ἀποτελεῖ ἀντικείμενον καὶ δὴ μόνον τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως (συνειδήσεως), εἰς ἣν ἐμφανίζεται χρονικῶς μόνον καὶ ὄχι κατὰ χώρον. Ὡς πρὸς τὴν παράστασιν τῆς βουλήσεως ὁ ἀποχωρῶν λόγος εἶναι ἀποχωρῶν λόγος πράξεως (principium rationis sufficientis agenti) ἢ νόμος τῶν ἐλατηρίων, ἡ αἰτιότητος τῆς ἐκ τῶν ἔσω ἐνεργείας. Ἐκ τῆς ἀπανταχοῦ ἀλληλεπιδράσεως καὶ ἐνεργείας ὡς βουλευτικῆς δυνάμεως προκύπτουσιν ἐν τῇ συνειδήσει αἱ παραστάσεις, ἀποτελοῦσαι διὰ τοῦτο τὴν πρώτην πραγματικὴν βᾶσιν τῆς συνειδήσεως, ἧς πάλιν ὁ πρῶτος θεμελιώδης ὅρος λειτουργίας εἶναι ἡ διάκρισις ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ὡς μορφῆς τῶν διαφόρων μετασχηματισμῶν τοῦ ἀξιώματος περὶ ἀποχωρῶντος λόγου. Δεδομένου λοιπὸν ὅτι ὁ κόσμος σύμπας ἢ τὸ ἀπῶλυτον ὡς παράστασις καὶ ἐννοια ἐμφανίζεται ἐν ἡμῖν, ἐπειδὴ κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ἔχωμεν παράστασιν μὲ περιεχόμενον τὰς σχέσεις τοῦ ἀπολύτου, αἱ σχέσεις αὗται κατὰ τὸν Schopenhauer εἶναι κατ' ἀνάγκην καὶ διάφοροι τοῦ παριστάνειν καὶ τῶν παραστάσεων. Ἡ παράστασις ἔχει ἀνάγκην ὑποκειμένου ὡς φορέως αὐτῆς. Ὅσο ὁμως ὁ κόσμος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ γινώσκοντος ὄντος, τόσῳ κατ' ἀνάγκην καὶ τοῦτο τὸ ὄν ἐξαρτᾶται ἐξ αἰτίων καὶ ἐπιδράσεων, ὧν ἀποτελεῖ μικρὸν μόνον μέρος καὶ ὡς τοιοῦτον ἀδυνατεῖ νὰ περιλάβῃ ταύτας. Ὁ ἔξ ἀντικειμένου κόσμος, ὁ κόσμος ὡς παράστασις, ἀποτελεῖ τὴν μίαν καὶ ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ ἐν γένει κόσμου, ὅστις ἔχει καὶ ἐσωτερικὴν πλευρὰν ἀποτελοῦσαν τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν, τὸν πυρῆνα, τὸ «καθ' ἑαυτὸ» καὶ ἀνεξάρτητον ἡμῶν «ἀντικείμενον». Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην σχέσιν

λόγῳ τῆς ἀλληλεπιδράσεως, τῆς ἀπανταχοῦ ἐνεργείας καὶ τῶν τάσεων· δὲν διακρίνομεν ἄλλο, εἰμὴ τὴν βούλησιν. Τῆς γενικοτάτης ταύτης βουλήσεως ἐκδηλώσεις ἔχομεν πανταχοῦ τῆς φύσεως καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Τὸ σῶμα τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου παρουσιάζεται ὑπὸ δύο μορφάς: Πρῶτον ὡς παρὰστασις ἐκ διανοητικῆς ἐποπτείας, ὡς ἀντικείμενον μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν ἐπικυριαρχούντων αὐτῶν νόμων, καὶ δευτέρον ὡς ἀιέσις τι γνωστὸν εἰς πάντα, ὡς βούλησις. Ἡ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ σώματος δὲν εἶναι δύο ἀντικειμενικῶς χωριστά καὶ αἰτιωδῶς πρὸς ἀλλήλας συνδεόμενα διάφορου καταστάσεις, ἀλλ' ἐν καὶ τὸ αὐτὸ κατὰ δύο διαφόρους τρόπους ἐκδηλούμενον. Ἡ ἐνέργεια τοῦ σώματος δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἐξαντικειμενικευμένη δηλ. ἐξ ἐποπτείας σχηματιζομένη ἐνέργεια τῆς βουλήσεως. Τὸ σῶμα, δὲν εἶνε, παρὰ ἡ ἐξαντικειμενικευμένη δηλαδὴ ὡς παρὰστασις ἐμφανιζομένη βούλησις, ἡ ἀντικειμενικῶς ἀντιληπτὴ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως.

Ἡ παραδοχὴ τῆς βουλήσεως ὡς χαρακτηριστικῆς τοῦ ἀπολύτου ἐρμηνεύεται μόνον ὡς ἔκφρασις τῆς προσωπικότητος τοῦ Schopenhauer καὶ ὅσων ἀκολουθοῦσι τὰς θεωρίας αὐτοῦ. Ἀὲν δύναται ὅμως ἡ θεωρία αὕτη νὰ ἐπιβληθῇ γενικῶς, διότι, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν, ἡ ἐνέργεια τοῦ προσώπου συνδιάζεται πρὸς τὴν ἐν γένει ἐνέργειαν καὶ συσχετίζονται αἱ διάφοροι ἐνέργειαι διαφορετικῶς καὶ δὴ ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς προσωπικότητος ἢ ἐπὶ τῆς κοινωνίας ἐπιβαλλομένης ἀρχῆς, ἡ ὁποία σχηματίζεται ἐκ τοῦ κοινοῦ ζωηρῶν ἐντυπώσεων καὶ τοῦ βίου. Ὅπως δ' ἡ βούλησις, οὕτω καὶ ἡ διανόησις (Fichte, Hegel) καὶ τὸ συναίσθημα (Schleiermacher) δύνανται διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους νὰ ληφθῶσιν ὡς χαρακτηριστικὰ τῆς ἀπολύτου ἐνεργείας καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινούσης ἀλληλεπιδράσεως.

δ'. Αἱ θεωρίαι τῶν μετὰ Κάντεον ψυχολογιστῶν.

Ὁ Chr. G. Bardili (1761—1808) ἀναχωρῶν ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου καὶ κρίνων αὐτὴν ὡς φαινομενολογίαν, περιπίπτει εἰς τὸν ἀπόλυτον ὑποκειμενισμόν, διότι θεωρεῖ τὸν κόσμον καὶ τὴν ἀντικειμενικῶς ὑπάρχουσαν πραγματικότητα ἐξαρτημένους ἐξ ὀλοκλήρου ἐκ τῆς λειτουργίας συνειδήσεως καὶ τῆς πνευματικῆς ἡμῶν ζωῆς. Κατ' αὐτόν, ἡ τάσις πρὸς γνῶσιν καὶ κατανόησιν τοῦ κόσμου, ὡς συνόλου, γίνεται δι' ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ δυνάμει τῆς φαντασίας, ὅποτε ἔρχεται εἰς φῶς ἡ μεταφυσικὴ δημιουργοῦσα καὶ πλάττουσα δι' ὑποθέσεων νέας ἀντιλήψεις, τῶν ὁποίων ὅμως βίασις καὶ ἀφετηρία εἶναι ὁ ψυχικὸς ἡμῶν βίος. Οὗτος προέρχεται ἐκ τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων δι'

ἑσωτερικῆς αὐτῶν ἐπεξεργασίας ἐνσυνειδήτου, προκαλούσης τὰ παραστάσεις, τὴν λειτουργίαν τῆς διανοήσεως καὶ πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Ἡ ἐν τῷ κόσμῳ πανταχοῦ ἐπικρατοῦσα αἰτιώδης σχέσις ἐμφανίζεται καὶ ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν, ὡς ἐν ἐνεργείᾳ καὶ λειτουργίᾳ προκαλουμένη διὰ τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθήσεων. Ἐν ταύταις καὶ πρὸ παντὸς ἐν τῇ ἀφῆ, ὡς γενικῇ αἰσθήσει, ἐκδηλοῦται ἡ τοῦ ἀπολύτου ἐπίδρασις καὶ ἐνέργεια, ἐν αὐταῖς δὲ ταυτίζονται ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον, κόσμος καὶ ἐγώ, αἵτινα διακρίνονται καὶ χωρίζονται μόνον εἰς τὰς κατόπιν ἑσωτερικῆς ἐπεξεργασίας ἐρχομένας εἰς φῶς παραστάσεις.

Ὅπως ὁ Bardili, οὕτω καὶ ὁ Jakob Fries (1773—1843) πάσας τὰς περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεις καὶ πᾶσαν γνῶσιν ἐξαριτᾶ ἐκ τοῦ ἰδιοτρόπου τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς λειτουργίας. Ἡ ψυχολογία κατ' αὐτὸν εἶναι «ψυχικὴ ἀνθρωπολογία» (psychische antropologie) καὶ ὡς τοιαύτη ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν πάσης ἐπιστήμης καὶ τῆς κατανοήσεως τῶν πάντων. Διὰ τὴν ἐννοήσωμεν τὰ ἐκτὸς ἡμῶν, κατὰ τὸν Fries, πρέπει νὰ στραφῶμεν εἰς τὰ ἐντὸς ἡμῶν συμβαίνοντα, ὁπότε ἡ αὐτοπαρατηρησιὰ καὶ ἡ αὐτοεμβάθυνσις μᾶς δίδουσι τὴν βᾶσιν κρίσεως καὶ συσχετίσεως τῶν ὄντων, φαινομένων καὶ καταστάσεων, ὡς συνδέονται ἐν τῇ ἐν ἡμῖν σχηματιζομένῃ ἐμπειρίᾳ. Ἡ φιλοσοφία διὰ τοῦτο, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη δυναμένη ψυχολογικῶς νὰ κριθῆ καὶ ἐρμηνευθῆ. Ἄλλ' ἐνθ' οὕτω γενικεύει τὴν ψυχολογίαν ὁ Fries, δὲν παρουσιάζει σπουδαῖον νέον τι εἰς τὰ κατὰ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὰς μεθόδους ἐρεῖνης αὐτῆς. Παραμένει πιστὸς εἰς τὴν θεωρίαν περὶ ψυχικῶν δυνάμεων (διανοήσεως, συναισθήσεως καὶ βουλήσεως) καὶ εἰς ταύτας ἀναφέρει τὴν γνῶσιν θεωρῶν πᾶσαν ἄλλην θεωρίαν περὶ γνώσεως καὶ ἀληθείας ὡς ἐσφαλμένην. Κύριον θέμα τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῖνης θεωρεῖ τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν τῆς διανοήσεως δι' αὐτοπαρατηρησιὰς, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ βᾶσις τῆς φιλοσοφίας ὡς «πνευματικῆς αὐτοπαρατηρησιᾶς» μόνοντι ἀφ' ἑτέρου δὲν παραδέχεται τὴν ψυχολογίαν ὡς ἐπιστήμην ὅπρὸ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως, διότι ἀντιθέτως πρὸς τὸν Herbart δὲν θεωρεῖ πιθανὴν τὴν μαθηματικὴν ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων καθ' ὅσον ἄνευ μέτρου καὶ ὑπολογισμοῦ δὲν δύταται νὰ γίνῃ μέτρησις καὶ ὑπολογισμὸς φαινομένων ἀνεξαρτήτων νόμων καὶ κανόνων συμβαινόντων. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ εἶναι ποιοτικῆς καὶ ἐντατικῆς φύσεως (ὄχι ποσοτικῆς), δι' ἐντατικὰ ὅμως φαινόμενα δὲν ὑπάρχει μετρικὸν σύστημα. Ὁ μαθηματικὸς φυσικὸς νόμος τῆς στατικῆς μόνον κατὰ τι δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ εἰς τὴν ἑσωτερικὴν ἐμπειρίαν, ἀλλ' ἡ ἐν ἡμῖν συμβαίνουσα διαρκὴς κίνησις καὶ

τὸ σύγχρονον τῆς ὑπάρξεως τῶν πνευματικῶν ἐνεργειῶν δὲν ἐρμηνεύονται μαθηματικῶς. Διὰ τοῦτο παραδέχεται ἰδιοτροπίαν τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου καὶ ἀνεξαρτησίαν τούτων ἀπὸ τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα. Αἰτία τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου εἶναι, κατ' αὐτόν, τὸ Ἐγώ, ὃχι ὅμως ὡς ἐνέργεια, ὅπως ἐνόμιζεν ὁ Fichte, ἀλλ' ὡς αἰτιώδης σχέσις ἐξ ἐπιδράσεως τῆς ὁποίας προκύπτει ἡ ἐνέργεια. Ἐν τῷ Ἐγῷ ὑπάρχουσιν ἐν ληληθιῶι κατ' ἀρχὰς καταστάσει ἰδιότητες τοῦ παριστάνειν καὶ γινώσκειν, τοῦ θυμικοῦ καὶ τῆς βουλήσεως, τὰς ὁποίας ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λαμβάνωμεν ὡς δυνάμεις διότι δύναμις προϋποθέτει οὐσίαν, ψυχικὴ δὲ οὐσία δὲν ὑπάρχει (Kant). Ἡ ἰδιότης τοῦ ἐγῶ, νὰ σχηματίζῃ παραστάσεις, καθιστᾷ τὸν ἀνθρώπον ἱκανὸν νὰ ἐννοῇ τὴν πραγματικότητα, ἐνῶ ἡ θυμικὴ μὲν ἰδιότης συντελεῖ εἰς τὸν σχηματισμὸν διαφέροντος καὶ εἰς τὸ ἐκτιμήσεως, ἡ βούλησις δὲ φέρει εἰς τάσεις καὶ εἰς ἐνεργείας καὶ πράξεις.

Τὴν ἰδιότητα τοῦ γινώσκειν, μόνονότι προκαλεῖ ἡ λειτουργία τῶν αἰσθητηρίων, χαρακτηρίζει ἐν τούτοις καὶ ἐλευθέρᾳ καὶ ἀνεξάρτητος ἐνέργεια τῆς διανοήσεως. Ἡ βούλησις καὶ ἡ ἐκ ταύτης προσοχὴ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς διανοήσεως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον καὶ παρουσιάζονται ὡς ἰδιότροποι καὶ ἀνεξάρτητοι μόνον λόγῳ τοῦ εἶδους τῆς ἐκδηλώσεώς των καὶ τῆς κατευθύνσεως, ἣν ἀκολουθοῦσιν. Τὸ θυμικὸν ἢ συναίσθημα συνδέεται στενωτάτα πρὸς τὰς ἄλλας δύο ἰδιότητας, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν εὐίρεστα συναισθήματα καὶ τάσεις συνδέονται στενωῶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ πᾶσαν διανοητικὴν ἐργασίαν ἢ ἄμεσος εὐρεσις τῆς ἀληθείας καὶ πραγματικότητος ἀποτελεῖ συναίσθημα κατὰ βίβλος. Αἱ ἰδιότητες αὗται, εἴτε ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν, εἴτε καθ' ἑαυτὰς ὑφίστανται ὑπὸ τὸν αὐτὸν νόμον τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, δηλαδὴ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πνεύματος, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται εἰς τὰς συνδέσεις παραστάσεων καὶ εἰς τὴν μνήμην, εἰς τὴν ἀσκησιν καὶ εἰς τὸν ἐθισμὸν καὶ εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς καθαρῆς διανοήσεως. Τὴν ἐννοίαν τῆς συνδέσεως δὲν λαμβάνει ὁ Fries ὑπὸ τὴν περιορισμένην μορφήν τῆς συνδέσεως παραστάσεων καθ' ὁρισμένους νόμους (ταυτότητος, ἀντιθέσεως κλπ.) ἀλλ' ὑπὸ τὴν γενικωτέραν ἐκδοχὴν τοῦ ἑνὸς συμπίσεως τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς λειτουργίας καὶ κινήσεως. Νόμον δὲ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, ἐπὶ τῇ βίβσει τοῦ ὁποίου λαμβάνει χώραν τοιαύτη ἰδιότροπος ἑνὸς, θεωρεῖ τὴν συνείδησιν τῆς ἀναγκαίας συνδέσεως τῶν πάντων πρὸς τὸν σκοπὸν εὐρέσεως τοῦ ἀληθοῦς, ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ. Πᾶσαι αἱ ἐντυπώσεις καὶ ἡ ἐμπειρία ὑφίστανται τοιαύτην καὶ πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν ἐσωτερικὴν ἐπεξεργασίαν. Αἱ ἐντυπώσεις καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπεξεργασία τῆς σχηματιζο-

μένης ἐμπειρίας ἀποτελοῦσαι τὸ κύριον θέμα τῆς ψυχολογίας, μᾶς παρουσιάζουσι τὴν ἐσωτερικῶς συμβαίνουσαν ἐξέλιξιν καθ' ὄρισμένους βαθμοὺς καὶ καθ' ὄρισμένους κανόνας καὶ νόμους, τοὺς ὁποίους δὲν διευκρινίζει ὁ Fries, μόνον τι διδάσκει ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωικὴ ἐνέργεια προκαλεῖται διὰ τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ὅποτε ἡ διανόησις ἐπεξεργάζεται τὴν κατωτέραν σειρὰν τῶν σκέψεων (μνημονικῶς, κατ' ἔθος καὶ συνδυτικῶς) διὰ νὰ καταλήξῃ διὰ τούτων εἰς ἀνωτέραν πορείαν σκέψεων, ὅπου τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κυριαρχεῖ ἑαυτοῦ καὶ γνωρίζει ἑαυτό. Ταῦτα βεβαίως δὲν εἶναι ἀνευ σημασίας ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν θεωρίαν αὐτοῦ περὶ αἰσθήσεως τῶν χρωμάτων καὶ περὶ ἀκουσίας καὶ ἔκουσίας προσοχῆς, καθ' ἣν ἐξαίρει τὴν βούλησιν καὶ κατατάσσει τὴν μὲν πρώτην εἰς τὴν κατωτέραν, τὴν δὲ δευτέραν εἰς τὴν ἀνωτέραν πορείαν τῶν σκέψεων.

Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων διακρίνει καὶ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῆς πείρας ὁμοίωσιν, ἀπ' ἑνὸς μὲν εἰς προερχομένην ἐξ ἀκουσιῶν συνδέσεων, ἀπ' ἑτέρου δ' εἰς ἐξ ἔκουσιῶν συνδέσεων προκύπτουσαν. Τούτων πάλιν, τὴς μὲν ἀκουσίας καὶ κατωτέρας συνδέσεις ἀποδίδει εἰς ἐνέργειαν τῆς φαντασίας, ἡ ὅποια, κατ' αὐτόν, ἐκ τῶν αἰσθημάτων δημιουργεῖ τὰς περὶ χρόνου καὶ χώρου ἀντιλήψεις, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ συνολικὴ ἐμπειρία κατόπιν ἀνωτέρας καὶ λογικῆς αὐτῶν ἐπεξεργασίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κατηγοριῶν. Αἱ μορφαὶ χρόνου καὶ χώρου σχηματίζονται δι' ἀφαιρέσεως καὶ συγκροτήσεως γνωρισμάτων καὶ χαρακτηριστικῶν ἐκ τοῦ ποσοῦ, ἐκ τοῦ μεγέθους, τοῦ ὄγκου καὶ ἐκ τῆς διαδοχικῆς συνδέσεως. Αἱ ἔννοιαι ὁμοίως σχηματίζονται δι' ἀφαιρέσεως γνωρισμάτων ἀπὸ τοῦ ποιοῦ, τὰ ὁποῖα συντίθενται καὶ ἀποτελοῦσιν ἀδιαφιλονικητοὺς ἀληθείας καὶ ἀναγκαῖα συμπεράσματα. Ἄλλ' ἡ ἐσωτερικὴ ἐνέργεια τοῦ διανοεῖσθαι, τοῦ συναισθάνεσθαι καὶ τοῦ βούλεσθαι δὲν γίνεται μῆλα ταῦτα διαδοχικῶς, ἀλλὰ συγχρόνως, αἱ δ' ἐντυπώσεις καὶ αἱ ἔννοιαι δὲν ὑπάρχουσι παράλληλως καὶ διαδοχικῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ συντίθενται καὶ συνυφαίνονται. Πῶς τοῦτο συμβαίνει; ἀδυνατεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ Fries, ὅπως καὶ ἡ πρὸ αὐτοῦ δυναμικὴ λεγομένη ψυχολογία τοῦ Chr. Wolff κλπ. Τοῦτο, διότι διὰ τῆς ἀπλῆς περιγραφῆς καὶ δι' ὑποθέσεων ἐκ φαινομενικῆς ἐκδηλώσεως τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προκύψῃ πλήρης τις καὶ ἀδιαφιλονικητὸς ἐρμηνεία περὶ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου, ὅπως ἤθελε καὶ ἠνόηει αὐτὴν ἡ μετὰ τὸν Κάντιον ἐπιστήμη.

Ὁὐχ ἤτιον ὁμοίως αἱ θεωρίαι αὗται τῶν ψυχολογιστῶν μετὰ Κάντιον παρουσιάζουσιν ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως μέγιστον διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν

καλλιέργειαν καὶ τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως ἐν τῇ πνευματικῇ ζωῇ ἐνδιαφέρον, ἂν ἤθελε ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὁ τρόπος ἐμβαθύνσεως, ἡ μέθοδος ἐρεῦνης καὶ ἐπεξεργασίας καὶ τὸ εἶδος τῆς ἐρμηνείας τῶν φαινομένων τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ἐν σχέσει πρὸς τὰς λοιπὰς ἐκ τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας προεβιούσας ἰδεαλιστικὰς θεωρίας. Καὶ αὐται, ὅπως καὶ ἐκεῖναι ἐκαλλιέργουν τὸ ἔδαφος τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας, ἢ ὅποια διὰ τοῦ Ἐρβάρτου λαμβάνει πλήρη αὐτοτέλειαν καὶ σημασίαν μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν. Πρὸ τοῦ ὅμως ἔλθωμεν εἰς τὰ κατὰ τὴν Ἐρβαρτιανὴν ψυχολογίαν, τὴν ἀποτελέσασαν τὴν βῆσιν τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁρεῖλομεν νὰ παρακαλουθῆσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν διὰ τῶν μετὰ τὴν ἰδεαλιστικὴν φιλοσοφίαν διαφόρων ἰδεαλιστικῶν σχολῶν.

ε'. Αἱ ἐκ τῶν μεγάλων ἰδεαλιστικῶν συστημάτων προκύψασαι ἑταραὶ κατευθύνσεις ἐν τῇ ψυχολογίᾳ.

Αἱ ἰδεαλιστικαὶ κατευθύνσεις ἐν τῇ ψυχολογίᾳ μετὰ Κάντιων καὶ μετὰ τὰ μεγάλα συστήματα τῶν ἰδεαλιστῶν φιλοσόφων, προέκυψαν, ἂν ἕνός μὲν ἀμέσως ἐκ τῶν σχολῶν τῶν ἰδεαλιστῶν φιλοσόφων, ἂν ἕτερου δ' ἐκ θεωριῶν ἄλλων φιλοσόφων ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐξελίξεως τῆς πνευματικῆς ζωῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διατελούντων καὶ διὰ τοῦτο ἑμμέσως συνδεομένην πρὸς τὰ συστήματα τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας.

Ἐκ τῶν σχολῶν τῶν ἰδεαλιστῶν φιλοσόφων πάλιν, ἢ σχολὴ τοῦ Hegel (Ἑγελιανισμὸς) περιορισθεῖσαι εἰς κοσμολογικὰ μὲν καὶ θεολογικὰ ἂν ἕνός, εἰς κοινωνιολογικὰ δὲ καὶ πολιτειολογικὰ ἂν ἕτερου ζητήματα, ὀλιγώτερον ἐνεβιάθουν εἰς τὰ ζητήματα τῆς ψυχολογίας. Τοῦναντίον ὅμως ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Schelling προῆλθον ἄφθονοὶ περὶ ψυχῆς, ὡς καὶ περὶ ἐρμηνείας τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν φαινομένων θεωρίαι. Διὰ τῆς ὑποβολῆς καὶ τῶν πνευματικῶν φαινομένων εἰς τὴν γενικὴν καὶ ἐνιαίαν ἔννοιαν τῆς φύσεως καὶ διὰ τῆς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δημιουργίας πανζωΐσμοῦ τινός καὶ παμφυχισμοῦ, ἀναγνωρίζεται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μυστηριώδης τις καὶ πολυσύνθετος ἐκδήλωσις φυσικῆς λειτουργίας, τῆς ὁποίας ἡ ἐρευνα προκαλεῖ διαφόρων εἰδῶν βιολογικὰς καὶ ὕλιστικὰς, ἢ μυστικιστικὰς καὶ πνευματιστικὰς ἐρμηνείας καὶ ὑποθέσεις. Εἰς αὐτὰς συναντῶνται ἂν ἕνός μὲν θεωρίαι ἰατρῶν καὶ φυσιολόγων ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Schelling, ἂν ἕτερου δὲ μυστικιστικαὶ καὶ πνευματιστικαὶ ἐρμηνείαι ἀπὸ τοῦ μεσαιῶνος ἀκόμη ἐκ παραλλήλου καλλιεργούμεναι. Ἐνταῦθα διακρίνονται ἐν πρώτοις αἱ περὶ ψυχῆς καὶ ψυχικῶν φαινομένων θεωρίαι τοῦ Mesmer. Κατ' αὐτὸν ἰ-